

„Tiltakozzunk ellene, hogy a nő hazugsága megbocsátható, és »kedves«, (...) tiltakozzunk az »asszonybeszéd« szó kézlegyintéssel való kiejtése ellen.” Nők a magyarországi nyilasok soraiban

PETŐ Andrea: *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban*. Budapest, 2019. 288 oldal.

„Szombaton reggel felakasztották Dely Piroskát, a nyilasrémuralom egyik legelvetemültebb alakját.” Ezzel a mondattal kezdődik a *Láthatatlan elkövetők. Nők a magyarországi nyilas mozgalomban* című könyv, mely 2019-ben Budapesten látott napvilágot a Jaffa Kiadó gondozásában. Ki ennek a könyvnek a szerzője? Pető Andrea történész, az MTA doktora és a Central European University tanára. Nemcsak hazánkban, hanem nemzetközileg is elismert kutató, akinek tudományos érdeklődési körébe a 20. századi társadalomtörténet, a társadalmi nemek tudománya, a kultúrtörténet és a holokauszt tartozik. Pető Andrea olyan művek szerzője, mint a *Nőhistóriák. A politizáló magyar nők történetéből (1945–1951)*, vagy az *Elmondani az elmondhatatlant. A nemi erőszak története Magyarországon a II. világháború alatt*. Számos folyóiratcikk szerzője. Oktatófilmet is köthetünk nevéhez, a *Nők a politikában* című filmben például a nemekhez kapcsolódó sztereotípiákat igyekszik felszámolni.

Bár a zsidók szenvedéstörténetével kapcsolatban számos kiváló munka született mind hazai, mind külföldi kutatók tollából¹, Pető Andrea könyve a maga ne-

mében azért kiemelkedő, mert mint láthatjuk majd, a témakörnek egy igen sajátos szegmensét vette górcső alá. A *Láthatatlan elkövetők* című kötet egyedülálló, hiánypótló és rendkívül olvasmányos tudományos munka, amely szinte magával ragadja az olvasót. Izgalmas olvasmány lehet mindazok számára, akik nagy érdeklődéssel fordulnak a történelem, az emlékezetkutatás vagy a kriminalisztika irányába. A mű értékét növelik a túlélőkkel és utódaikkal készített interjúk, valamint a népbírói tárgyalások jegyzőkönyvei, a korabeli sajtóanyagok és fényképek felhasználása, illetve azok értő, objektív feldolgozása.

A jelen tanulmányban vizsgált könyvet Balla Erzsébet egy regénye, a *József körút* 79. inspirálta, amelynek története egy pesti bérház esetével kapcsolódik össze. Központi témája, hogy miként válhatott valakiből elkövető, a ház közössége hogyan élte meg a zsidótörvények következményeit és a főváros ostromát.

Pető Andrea művét lényegében két irányvonal mentén tudjuk bemutatni és értékelni. Az egyik a bevezetőként szolgáló fejezet (fasizmus-, elkövetőkutatások; a 80-as évektől megindult, a nők szempontjából történő szélsőjobboldali kutatások ismertetése) után tárgyalt gyilkossági ügy, a másik pedig a nyilasmozgalom női tagjainak és a „láthatatlan elkövetőknek” a bemutatása.

Történetünk egy budapesti házban, a Csengery utca 64. szám² alatt „játzó-

College, 2003. (<https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir%3A102448/datastream/PDF/view>) [2020.12.05.]; LEYSON, Leon: *A lehetetlen valóra vált. Egy fiú Schindler listáján*. Szeged, 2015; FRANKL, Viktor E.: *...mégis mondj igent az életre! Egy pszichológus megéli a koncentrációs tábor*. Budapest, 1988; ZSOLT Ágnes: *Éva lányom*. Budapest, 2011.

² Az épület egy a 2600 csillagos ház közül, amelyekbe zsidó családokat kényszerítettek még 1944 júniusában. Ezekben az épületekben egyébként nem csak zsidók éltek. Körülbelül 12000 keresztény csa-

¹ VASICEK, Caroline: *Voices from the Darkness: Women in the Nazi Camps and Soviet Gulag*. Boston

dik” 1944. október 15-én. Kezdetben úgy tűnt, hogy ez a nap sem más, mint a többi. Meleg, napos idő volt, az emberek Horthy proklamációját hallgatták a rádióban, amikor bejelentette, hogy fegyverszünetet óhajt kötni.³ Az emberek kezdtek fellélegezni. Ám hamarosan bebizonyosodott, hogy a nehézségeknek még koránt sincs végük. Az esti órákban fegyveresek lépték át a 64-es ház kapuját. A zsidókat elhurcolták otthonaikból vagy megfosztották őket életüktől. Összesen 19 ember vesztette életét aznap este. Ezen a ponton megismerjük azt is, hogy miként zajlott le mikroszinten a magyarországi zsidóság dehumanizálása, pénzétől és tárgyaitól való megfosztása. A Strucky-Szamacseta házmestercsalád pénzért cserébe magához vette az elhurcolt lakók lakásokban maradt holmiját „megőrzésre”. A család legnagyobb döbbenetére azonban, mint megtudjuk, idővel hazatértek az elhurcolt zsidó lakók, akiknek azzal kellett szembesülniük, hogy kisajátították tárgyaikat és ruháikat.

Fontos leszögezünk, hogy a holokauszt kutatás egy atipikus példája tárul szemünk elé, hiszen a szerző nem egy szokványos, zsidók ellen elkövetett bűncselekményről számol be. Az események olyan szegmensét vizsgálja, amikor a *Magyarországon élő zsidó* vallású és gyökerű családokat a *magyarok* gyilkolták meg.⁴ A felfegyverzett gyilkosok között pedig a fő elkövető egy nő – nevezetesen Dely Piroska – volt,⁵ amelyről mondanom sem kell, ritka volt. Ezt aényt tükrözi, hogy Pető Andrea

ladról tudunk, köztük Strucky-Szamacsetáékról, a 64-es ház házmestercsaládjáról.

³ Pár órával később viszont már arról értesültek a hallgatók, hogy megtörtént a nyilas hatalomátvétel.

⁴ A pontos névsort nem ismerjük. A túlélők csak azokra emlékeztek, akikkel egy emeleten laktak, vagy akikkel egy korcsoportba tartoztak.

⁵ Az egyik túlélő, Veréb András így emlékszik vissza az elkövetőre: „*Ez a fekete ruhás, nyilas karszalagos nő korlátlanul intézkedett, diszpónt élet és halál ura*

szint Magyarországon mindössze hét nőt ítélték halálra háborús bűnösként.”⁶

A szerző rendkívül következetesen vezet minket végig az események láncolatán. A Csengery utcai mézszárlás bemutatása után Dely Piroska, egy kétgyermekes, elvált anya esetén, a budapesti népbíróság egyik legelső ügyén keresztül mutatja be a második világháború utáni időszak magyar igazságszolgáltatásának jellegét, a nők radikális politikai mozgalmakban való részvételét. „*Dely Piroska a két világháború közötti önálló, munkavállaló nő típusát testesíti meg, történetéből tehát megismerhetjük a nem-elit női munkavállalás különböző szempontjait és politikai, érzelmi következményeit is, amelyek alapvetően határozták meg e generáció női tagjainak élményeit és politikai motivációit.*” (17.)

Mindazonáltal még a bírósági dokumentumok ellenére sem lehet pontosan megállapítani, hogy az 1946. március 23-án kivégzett Dely Piroska⁷ vagy a keresztény házmestercsalád pontosan milyen szerepet töltött be az egész ügyben. Petőnek egyébként – ahogy könyvében le is írja – nem célja töviről-hegyire bemutatni, hogy Delynek pontosan mennyire volt fontos szerepe a gyilkosságok elkövetésében, sokkal inkább arra törekszik, hogy megvizsgálja az emlékezet, a trauma és a társadalmi nemek között fellelhető összefüggéseket.

volt [sic!]. A szó legszorosabb értelmében ott úgy történt és úgy történt [minden], ahogy ő akarta.” (64.)

⁶ Karsai László szerint háborús bűncselekmény vádjával 146 embert végeztek ki Magyarországon a második világháborút követően még 1948 márciusa előtt. Lásd bővebben: KARSAI László: *Crime and Punishment: People's Courts, Revolutionary Legality, and the Hungarian Holocaust.* (<http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol4no1/karsai2.pdf>) [2020.07.01.]

⁷ Az ítélet meghozatalakor megfogalmazta a bíróság, hogy személyisége és életfelfogása miatt nem remélhetik azt, hogy egyszer majd megjavul és a társadalom hasznos tagjává lép elő.

Mindazonáltal megismerjük azokat a tényezőket, amelyekkel Dely a tárgyaláson próbálta megmagyarázni, hogy mégis milyen oknál fogva sodródott bele ebbe a szövevényes ügybe. Eleinte ártatlannak vallotta magát, olykor pedig a véletlenek összjátékára hivatkozott, mondván, rossz időben volt rossz helyen.

Annak ellenére, hogy – miként a szerző megfogalmazza – egy „*fegyverrel hadonászó amazon*» képe rajzolódik ki” (63.), vallomásaiban minduntalan tagadta a fegyverbirtoklást – ezt a tényt egyes tanúvallomások megerősítették, míg mások cáfolták –, sőt mindig azt hangoztatta, hogy a legcsekélyebb fogalma sincs arról, hogy miként kell bánni a lőfegyverekkel. Helyzetének javítása érdekében különféle „jótékony cselekedetekről” számolt be, például, hogy zsidó gyermekeket mentett ki az SS-katonák és nyilasok karmai közül. Mikor látta, hogy a Hársfa utcában található 57-es számú ház előtt zsidó asszonyokat visznek munkaszolgálatra, a gyerekeket kézen fogta és a házmester gondozásába adta őket. Mikor szembesült vele, hogy senki sem hisz neki, újabbnál újabb történeteket fabrikált. Egyik szerint csak parancsokat teljesített, egy másik szerint pedig a német katonák kalauzolásával bízták meg. Itt fontos megállnunk egy pillanatra, hiszen Pető úgy véli, hogy a Csengery utcában elkövetett gyilkosságok intimitásuk és az időzítés terén is különböznek más holokauszt-rémítettektől. Az említett utcában történt események ugyanis az áldozatok saját lakásában zajlottak le. Ezen felül a merénylet, bár a nyilas hatalomátvétel napján történt, *megettörtént nem kényszerítette ki* semmi olyan, amit a hadsereg katonai fegyelme vagy a haláltáborok kivégzési mechanizmusa irányzott volna elő. Pető éppen ezért úgy véli, hogy sokkal inkább egyfajta köztörvényes rablásnak minősíthető a tett – ezáltal magyarázatot kapunk arra is, hogy Dely miért

tért vissza háromszor is társaival a házba. Mindezek ismeretében tehát kevésbé hihető Dely Piroska vallomása, amikor egyik ízben a népbíróság előtt azzal indokolta tettét, hogy egy – feltehetően a valóságban sosem létező – német tiszt általi megtévesztés áldozata lett: „*Barátnője voltam egy Otto Wildinger nevű német tábornoknak, aki a jövőre nézve úgy nekem, mint két gyermeknek nagyon kecsegtető ígéretekkel tett, állandóan hangoztatta, hogy a németek megnyerik a háborút, és teljesen megtévesztett, és annak hatására vállalkoztam erre a szennyes és bűnös szerepre, így lettem segítségére az SS gárdának.*” (56.)

Pető Andrea bemutatja azt a folyamatot is, hogy az emlékezet történelemmé formálásában milyen szerepet töltek be a szemtanúk, illetve magának a népbíróságnak az intézménye. A visszaemlékezők kapcsán azonban egy kutatónak sosincs egyszerű dolga, hiszen az emberi memória igencsak szelektív, a traumatikus élmények elhomályosíthatják az igazi emlékeket, valamint erősen befolyásolhatják, hogy az átélt események közül mit őrzünk meg emlékezetünkben és mit nem. Mindezek miatt gyakran megesik, hogy ugyanaz a történet az egyes szemtanúk szemszögéből némely ponton igencsak eltér – a saját tapasztalatokon, érzéseken és élményeken kívül is. Pető Andrea sem véletlenül fogalmazza meg könyvében a történet előrehaladtával, hogy egymásnak szögesen ellentmondó történetek, emlékezetek alakultak ki. A Csengery utcai esethez persze hozzájárult az 1945 után felülről generált felejtés is, hiszen megtiltották az elkövetők és az áldozatok számára, hogy beszéljenek a tragikus eseményekről. Ezáltal pedig inkább szubjektív emlékezet alakult ki, mint kollektív.⁸

⁸ A Csengery utcai túlélők állították az első magán holokauszt-emlékművet Budapesten. A tábla története segít bennünket annak megismerésében, hogy miként alakultak az emlékezés terei.

Mindezek jelentősen megnehezítették Pető számára az események minél pontosabb rekonstrukcióját, ezért célja feltérképezni „*a különféle elfogultságokat és elhallgatásokat*” (38.), illetve mint láthatjuk, árnyalni az elkövetőkről alkotott fekete-fehér képet.

A szerző foglalkozik azzal a kérdéssel is, miként történhetett meg az, hogy az ügy egyik fő vádlottjának hitt Szamocseta Nándornak – aki töretlenül csak nyereszkekedett a lakókon, és ezért a tettéért 1957-ig leültendő börtönbüntetésre ítélték – a lakók egy része⁹ olyan igazolást,¹⁰ ún. *Persilscheint* állított ki, amelyben hálát fejeztek ki a „háború alatt nyújtott segítségért”: „*papírra vetjük az elmúlt hónapokban történt események közül azokat, melyekben Ön a segítségünkre volt (...). F. év október 16-án délután kézigránatokkal felszerelt nyilaskeresztesek jöttek be a Csengery utca 64 házba. (...) Ön személyes közbelépésével megakadályozta, hogy a nyilasok az óvóhelyre lemenjenek, ahol kb. 70 zsidó személy volt elrejtve. Másnap ugyancsak nyilasok és halálfejesek jöttek a házba és akkor újra Ön akadályozta meg, hogy az óvóhelyre lemenjenek, mert személy szerint biztosította a csoport parancsnokát, hogy az óvóhelyen nem tartózkodnak zsidók. (...) Mindezen ténykedéseken felül Ön számtalan esetben adta tanubizonyságát annak, hogy a ház lakóinak igaz, megértő, segítő barátja volt.*”¹¹ (227-228.)

⁹ Az atrocitást túlélők viszont a Strucky-Szamocseta családra próbálták hártani a felelősséget a bírósági tárgyalás során. Lásd Sárdi Jenőné vallomását Sz. Gyögyről: „*A mi pincénk közvetlenül Szamocseta György szabómester üzlete alatt van (...) üzlete egy olyan főhadiszállásnak tűnt, ahová egész nap jöttek az emberek, és a házban lefolyt eseményeket tárgyalták.*” (76.)

¹⁰ Teljes szövege olvasható a könyv mellékletei között a 227–228. oldalon.

¹¹ Az igazolás 1945. január 20-án keletkezett Budapesten. A szöveg alatt olvashatjuk az aláírók névsorát.

A könyv másik irányvonalát a nyilasmozgalom női tagjaihoz és a „*láthatatlan elkövetőkhöz*” köthetjük. Megtudhatjuk, hogy a magyarországi szélsőjobboldali nőket milyen motivációk vezérelték a politizálásban, hogyan működtek szervezeteik, kik alkották mozgalmuk bázisát, és a korszak szemléletmódjával szemben milyen volt a nőkről alkotott „ideális képük”. A nyilas ideológia szerint a nőknek a hagyományos társadalmi modellt kell követniük, tehát gondos feleségnek és jó anyának kell lenniük, nem pedig politikusnak. Szalasi Ferenc még fel is szólalt, amikor Újvidéken járt, és kérte a nőket, hogy a politizálást hagyják csak a férfiakra, és ha feszültté válna a helyzet, akkor még erőteljesebben álljanak ki a család férfi tagjai mellett, és öntsenek beléjük lelket. Bécsi Ferenc is hasonlóan vélekedett 1938-ban a *Hungarista Népből*: „*A nemzetszocialista hungarista társadalmi mozgalom a nőben az anyaság eszméjét tiszteli, akinek hivatása a családban, a házi tűzhelynél csúcsosodik ki és nem abban, hogy családalapításra hivatott férfiak kenyerét elvegye, legyen akár tisztviselőnő vagy ipari munkásnő.*” (184.)

A második világháború az emberek életének számos szegmensét formálta át. A következőkben ennek a folyamatnak azon szeletét térképezhetjük fel, amely kikövezte a nőknek a politikai életben való szerepvállaláshoz vezető útját. A háború évei alatt a férfiak a fronton harcoltak, így egyre több nőnek kellett munka után néznie. Sokan egzisztenciális lehetőségeket láttak a nyilas pártban, mások előnyösnek vélték, hogy ennek a pártnak a keretében hangot adhatnak a nemek szerinti diszkriminációval kapcsolatban megfogalmazott ellenérzéseiknek. Voltak viszont olyanok is, akik társadalmi státuszt és férjet reméltek a párttagságtól.

Beszéltünk arról, hogy a korabeli férfiak szemében milyen volt az ideális nő. Most viszont térjünk rá arra, hogy milyen szerepet

szántak a nők egymásnak. A szerzőnek köszönhetően megtudjuk, hogy a nők jelentős mértékben eltérő szemléletet képviseltek a férfiakkal szemben, hiszen úgy gondolták, hogy ők nem pusztán arra hivatottak, hogy kötögessenek, a férjükről gondoskodjanak, vagy a háztartást vezessék. A vezető tisztségviselők feleségei segítettek más női tagoknak munkát keresni, vagy örökbefogadásokat intézni. Lutz Gizella – Szálasi Ferenc volt felesége – teadélutánokat szervezett, ahol érdemi politikai döntések ugyan nem születtek, közéleti vonatkozású témák viszont sokszor napirendre kerültek.

A szélsőséges politikai mozgalom tagjai között egyébként voltak párton belüli női vezetők, értelmiségi nők, lázadók,¹² egyedülálló, alsó középosztályból származó aktivisták és „újraelosztók”. Pető Andrea sajnálatos módon nem közöl konkrét számadat arra vonatkozólag, miként alakult számarányuk a mozgalmon belül vagy, hogy „csoportonként” hány nőt ítéltek el, ugyanakkor leszögezi, hogy a népbírósi tárgyalásokon a vagyonszerzés és/vagy bosszúállás céljától vezérelt, a magyar zsidóság kifosztásában résztvevő nők, az ún. „újraelosztók” álltak a legnagyobb számban a vádlottak padján. Részben azért, mert sokuk mentális betegséggel élt, vagy szokatlan magatartást tanúsított, így gyakran vonták magukra a rendőrség figyelmét. Voltak közöttük olyanok, akik több ízben is meglátogatták Szálasi t a tárgyalásokon vagy a börtönben, hogy személyiségéből, kisugárzásából merítsenek. Kozma Mária pedig gyakran jelentette fel nyilas párttársait olyan okkal, hogy politikai gyűlés álcája alatt szexorgiákat tartanak. Pető hozzáteszi, hogy amikor a szakirodalomban „nyilas nőkről” olvassunk, akkor a szerzők legtöbbször az „újraelosztókat” értik alattuk.

¹² Közöttük sokan utánozták a férfiakat mind öltözködésben, mind lovaglásban.

A szerző képet fest arról, hogy a nyilas nők milyen körülmények között váltak „láthatatlanokká”. Véleménye szerint a „láthatatlanná válásban” előnyben lehettek mindazok az értelmiségiek, akik megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeztek. Az észrevétlenséghez hozzájárult az is, hogy a politikai életben megjelenő nők nemigen láthatók a korabeli fényképeken.

Képet kapunk arról is, hogy a nyilas hatalom bukása után milyen változások történtek egyes aktivista nők életében. A szerző kiemeli például a már említett Kozma Máriát és Lutz Gizellát. Kozmát 1945-ben elítélték, mert nem akarta visszaadni tulajdonosának azt a lakást, amelynek megőrzésével megbízták. Szabadulását követően az ÁVH besúgója, valamint a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének és a Magyar-Szovjet Társaságnak is tagja lett. Lutz Gizellát azonban – mivel Szálasi felesége volt – a népbíróság nyilaspropaganda terjesztésének vádjával internálótáborban, majd börtönben letöltendő büntetésre ítélte. 1956-ban szabadult a forradalom idején.

Ahogy az előzőekben is láthattuk, a magyar zsidók ellen elkövetett bűncselekmények egy atipikus és igencsak szövevényes példája tárult szemünk elé. A Csengery utcában lezajlott ügy megismerését és befogadását, továbbá a könyv elején felkeltett érdeklődés fenntartását jelentősen megkönnyíti a szerző olvasmányos stílusa, melynek hála a *Láthatatlan elkövetők* a témában kevésbé jártasak és a nőtörténet iránt kevésbé fogékonyak számára is hasznos, értekes olvasmány lehet. Pető Andreát a nem mindennapi téma választásán túl dicséri a mű logikus felépítése és tudományos igényű nyelv való szerkesztése, érveinek primer forrásokkal és általa készített interjúkkal való alátámasztása. Öröndetes, hogy számos részletet ismertet a bírósági tárgyalásokon elhangzott tanúvallomásokból, és ennek köszönhetően talán jobban megérthetjük

a vádlott, Dely Piroska jellemét, valamint az ügy tekervényességében rejlő okokat. A szerző emellett áttekintést ad a nyilas nők történetéről is, így könnyebben interpretálhatjuk a nők ezen körét jellemző motivációkat és nehézségeket. Mindezek ismeretében Pető Andrea *Láthatatlan elkövetők. Nők*

a magyarországi nyilasmozgalomban című könyvét szívből tudom ajánlani mindazok számára, akik nagy érdeklődéssel vannak a kriminalisztika iránt, vagy gazdagítani szeretnék ismereteiket a nők és a nyilasok történetének irányában.

Bárdonicsek Dominika